

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

Adres redactie: ds H. Amelink, Waal 5, Langerak (Z.-H.)

Administratie: Drukkerij Steenberg, Slotlaan 220, Zeist

De Hel

(3)

De gehenna

Via de „buitenste duisternis waar geweest is en tandengeknars” waren we op het punt gekomen, waar de beide betekenissen van ons woord „hel” elkaar raken.

Door zijn meervoudige betekenis konden de statenvertalers zich er van bedienen om er verschillende hebreeuwse en griekse woorden mee te vertalen, zoals dodenrijk of onderwereld.

Nog één ander woord vraagt nu onze aandacht: de gehenna.

Uiteindelijk is gehenna afgeleid van het (bij afkorting) zogenaamde géhinnom. Dat betekent in feite niet meer dan dal van Hinnom. Het is een droog dal, dat men over het algemeen zoekt in de huidige wádi er-rabábe, ten zuiden van Jeruzalem.

We noteren alvast dat dit dal dus **buiten** Jeruzalem lag.

Aanvankelijk was het een heel neutrale aardrijkskundige aanduiding. Het dal vormde een deel van de grens tussen het gebied van Juda en van Benjamin (Joz. 15 : 8; 19 : 16), zowel na de intocht als bij de terugkeer uit de ballingschap (Neh. 11 : 30).

Wie de naamgever Hinnom was, is onbekend. We krijgen de indruk, dat het dal al naar hem vernoemd was toen de Israëlieten Kanaän in bezit namen.

Het helse vuur

Waar heeft dit dal dan zijn slechte naam aan te wijten? Een naam met zo'n sinistere klank dat Jezus zelf hem op onheilspellende wijze bezigt: het is beter, dat gij met één oog het Koninkrijk Gods binnengaat, dan dat gij met twee ogen in de hel (gehenna) geworpen wordt, waar hun worm niet sterft en het vuur niet wordt uitgeblust (Mc. 9 : 43-48).

Even dreigend spreekt Jezus in de bergrede: wie (tot zijn broeder) zegt: Dwaas, zal vervallen aan het helse vuur, de gehenna van het vuur (Mt. 5 : 22). In andere woorden uitgedrukt: wie vervalt aan het helse vuur behoort tot „de kinderen der hel” (Mt. 23 : 15).

Als tweede punt noteren we, dat het woord gehenna in verband gebracht wordt met vuur. Niet overall wordt dat vuur er uitdrukkelijk bij genoemd (Mt. 10 : 28; 23 : 15). Maar het omgekeerde is ook het geval: met voorbij-

gaan van het woord gehenna wordt gesproken over het eeuwige vuur (Mt. 25 : 41), de vurige oven waar het geweest is en het tandengeknars (Mt. 13 : 42, 50) en de poel des vuurs (Op. 19 : 20; 20 : 10, 14, 15). Men vervalt tenslotte aan de gehenna door het gericht (Mt. 23 : 33).

De boosdoeners

De associatie van het dal van Hinnom met vuur was voor de Israëliet niet zo moeilijk. Daar hadden o.a. de koningen Achaz en Manasse wel voor gezorgd. Het toppunt van Achaz' schanddaden is wel: hij ontstak offers in het dal Ben-Hinnom en verbrandde zijn zonen met vuur. Dat was echter geen nieuwigheid: in overeenstemming met de gruwelen der volken, die de HERE voor het aangezicht der Israëlieten had verdreven (2 Kron. 28 : 3; vgl. 2 Kon. 16 : 3). Hetzelfde horen we van Manasse (2 Kron. 33 : 6; vgl. 2 Kon. 21 : 6).

Josia heeft grote schoonmaak gehouden: hij verontreinigde Tofet, dat in het dal Ben-Hinnom lag, opdat niemand meer zijn zoon of zijn dochter voor de Molech door het vuur zou doen gaan (2 Kon. 23 : 10). Maar na Josia is de dienst blijkbaar weer hervat, getuige Jer. 7 : 31; 32 : 35.

Inmiddels zijn twee nieuwe woorden opgedoken: Molech en Tofet. Die gaan we eerst eens bezien.

Molech

De Molech-dienst houdt verband met het brengen van kinderooffers. Hiël, Achabs stedenbouwkundige, zal wel niet gelukkig geweest zijn met de opdracht Jericho te herbouwen (1 Kon. 16 : 34). Blijft het onduidelijk of we hier aan de Moloch-dienst moeten denken, zeker is dat God deze dienst al vóór de intocht verboden had (Lev. 18 : 21; 20 : 2-5). In de tijd van de aartsvaders knoopt God zelf bij de toen bestaande gewoonten aan. Hij beveelt Abraham zijn zoon Izaäk ten brandoffer te offeren (Gen. 22 : 2). De eis op zichzelf moet voor Abraham niet ongewoon zijn geweest — wél dat het juist Izaäk betrof. En dus begeeft hij zich op weg, met zijn zoon, met brandhout en offermes, en met vuur... (22 : 6).

Volgens verschillende, verspreide teksten van Babel gaat het kinderoffer terug tot in oeroude tijden, waarin de naam malkum, malk opduikt. De godheid zou trekken vertonen, die overeenkomen met Nergal, de god van het verterende zonnevuur en van de onderwereld...

Het wordt steeds waarschijnlijker (gezien ook informaties die we van bevriende zijde ontvingen), dat Molech geen eigenaam van een godheid is geweest, al willen we hier nog op terugkomen. Later is de naam verbasterd tot Moloch (Hand. 7 : 43), maar vanouds spraken men van een moloch- of molch-offer (bij de Puniërs bijv.). Men bracht een kind „ten molech-offer” zoals Abraham zijn zoon „ten brand-offer” en de Israëliet een ram ten „schuld-offer” bracht (Lev. 5 : 18).

Het is duidelijk dat molech samenhangt met het hebreeuwse mēlech: koning. We zijn daarom bijna geneigd te vertalen: „ten konings-offer”.

Blijft de vraag voor welke godheid zo'n koninklijk offer bestemd was. Bij de Puniërs was dat blijkbaar Baäl Chamon, de hoofdgod,

de „heer van het vuur”. Opvallend is nu dat de naam Baäl ook steeds opduikt als het gaat om de molech-dienst van Achaz en Manasse, bij de ontluistering door Josia, en tijdens de hervatting in Jeremia's dagen (bijv. 2 Kron. 28 : 2, 3). Hoor Jeremia maar: zij bouwden de hoogten van de Baäl, die zich in het dal Ben-Hinnom bevinden, om hun zonen en dochters aan de Moloch te wijden (32 : 35). En: was de Baäl van de Karmel niet óók een god van het hemelvuur (1 Kon. 18 : 24)?

Tofet

Wat was het ritueel, wil men het instrumentarium voor zo'n molech-offer? Jesaja beschrijft het als hij Gods oordeel over Assur (voorgesteld als persoon) aankondigt (Jes. 30 : 33). Iemand heeft de volgende vertaling voorgesteld: „want reeds is zijn (Assur's) tofet geïnstalleerd; zeker hij (de tofet) is bestemd „voor molech”; hij is toebereid terwijl men zijn brandgang uitgroef en breed maakte; er is vuur en hout in overvloed.”

Intussen is het ook hier niet Baäl die vuur van de hemel doet komen, maar „de adem des HEREN steekt hem (de tofet) in brand als een stroom van zwavel”.

Het woord tofet is eigenlijk een uiting van minachtend sacrasme. In feite moest het tafet luiden, maar of men heeft gedacht aan het werkwoord toef (ons „tuffen”, spuwen; Job 17 : 6), of men gaf tafet dezelfde klinkers als bosjet: schande. Dit laatste woordt wordt in Hos. 9 : 10 (en misschien ook in Jer. 3 : 24) zonder meer gebruikt als vervanging voor Baäl. In elk geval: de herinnering aan bosjet maakte tofet al tot een wanklank.

Nu heeft men z'n tafet hier en daar, o.a. bij Carthago, bij opgravingen teruggevonden. De beschrijving van Jesaja sluit er precies bij aan. Naar men mij meedeelde is het een soort uitgegraven sleuf, waarin vuur brandde. Boven de sleuf staat het beeld van de godheid. Het slachtoffer (een kind; al bestond de tendens het te vervangen door een dier, bijv. een lam) werd gekeeld en daarna op de uitgestrekte armen van de godheid gelegd. Hier van rolde het als langs een glijbaan in het vuur. De as werd in een urn verzameld, en ter plaatse van de urn werd een stèle, een gedenkzuil (massebe) opgericht.

In het kader van de grote schoonmaak verbrijzelde Josua ook zulke masseben. Maar het opvallende is, dat er net gesproken is o.a. over de god Milkom, de afschuw der Ammonieten (2 Kon. 23 : 13, 14).

De griekse vertaling schrijft Molchol, en daaruit blijkt dat het hier wel eens om dezelfde term kon gaan die wij kennen als Molech of Moloch.

Het heeft er dus veel van weg, dat ook de Nieuwe Vertaling ten onrechte suggereert dat „Tofet” een plaatsnaam is. Waar het woord voorkomt, staat er een lidwoord bij, en er is dus niets op tegen te lezen: de tofet, d.i. de brandgang, de vuurhaard. Daarmee is de samenhang verklaard tussen „gehenna” (dal van Hinnom) en „vuur”: het helse vuur.

E. R. Postma - Breukelen

KERKELIJK *Leven*

Over de eenheid der kerk

(3)

de samenkomst der gemeente

Wanneer men in de Schrift nagaat hoe het leven van „de gemeente Gods in Christus” functioneert wordt het al heel gauw duidelijk dat de „samenkomsten” daarvan een dominerende plaats daarin innemen.

In zijn eerste brief aan de Korinthiërs schrijft Paulus daar uitdrukkelijk over. We horen daaruit dat men in die samenkomsten o.a. „de maaltijd des Heren” hield. Waarschijnlijk in aansluiting aan de zogenaamde „liefdemaaltijden” waaraan alle broeders en zusters deelnamen. Het is een ernstige grief van de apostel dat het bij die maaltijd in Korinthe allermint stichtelijk en christelijk toeging. In die samenkomsten demonstreerden zich namelijk op weerzinwekkende wijze de verdeeldheid en de scheuringen die in de kerk van Korinthe waren ontstaan. De rijken isoleerden zich zelfs dáár van de armen. En daarom waren die samenkomsten niet tot zegen maar tot schade van de gemeente.¹⁾

In hoofdstuk veertien van deze zelfde brief vernemen wij ook een en ander omtrent wat er zoal in die samenkomsten plaats vond. We horen namelijk dat daarin mannen optraden die een openbaring ontvangen hadden en die daar doorgaven. Voorts werd er geprofeteerd, geleerd en in tongen gesproken. Het laatste mocht evenwel alleen geschieden als er ook uitlegging van de tongentaal kon worden gegeven. Bovendien wordt er uitdrukkelijk bij gezegd dat er psalmen in die samenkomsten werden gezongen. Of dat de psalmen uit het Oude Testament waren of andere weten we niet. Behalve van psalmen horen we ook van lofzangen en geestelijke liederen die de gemeente in haar vergaderingen zong.²⁾

Paulus beveelt voorts dat zijn brieven in de gemeentevergaderingen voorgelezen zullen worden. Het woord dat hij daarvoor gebruikt is hetzelfde als wat gehanteerd wordt ter aanduiding van het voorlezen van het Oude Testament in de synagogen.³⁾ In de pastorale brieven vermaant Paulus Timotheus zich in de afwezigheid van Paulus toe te leggen op het voorlezen, het vermanen, het leren. En uit het gebruik van het lidwoord blijkt duidelijk dat de apostel daarmee doelt op vaste bestanddelen van wat er in de samenkomsten van de gemeenten moet geschieden. Op allerlei wijze wordt er voorts door Paulus op aangedrongen deze arbeid in het woord en de leer te doen voortgaan. Hij gebruikt daarbij verschillende uitdrukkingen waarbij telkens uitdrukkelijk de samenkomst van de gemeente verondersteld wordt.⁴⁾

Welk een belangrijke en onmisbare plaats deze samenkomsten in het leven der gemeente innamen blijkt vooral ook uit de brief aan de Hebreëen. Daarin horen we namelijk als een eis des Heren dat men niet, zoals sommigen de gewoonte hebben, de eigen bijeenkomsten moet verzuimen, maar elkaar moet aansporen daar te komen. En dat te meer naarmate men de dag van de wederkomst des Heren nabij ziet komen.⁵⁾

☆☆☆

Uit wat de Schrift omtrent de inrichting van de samenkomsten der gemeente zegt kan men onmogelijk een precies beeld con-

strueren van de gang van zaken daarin. Een „orde van eredienst” is daaruit beslist niet af te lezen. Luther heeft daaruit terecht geconcludeerd dat de preciese ordening van de eredienst door God aan de vrijheid der kerk is overgelaten. Het enige wat ons daaromtrent wordt voorgeschreven is dat in die samenkomsten alles ordelijk moet toegaan. God, zo schrijft Paulus, is geen God van wanorde maar van vrede. Uit wanorde, individualistisch geëxperimenteer ten opzichte van de eredienst, ontstaat altijd onenigheid, tweedracht, ruzie en twist. En daarom bond Paulus en in hem Jezus Christus zijn gemeente op de ziel dat in de vergadering van de gemeente alles betamelijk en in goede orde moet toegaan.⁶⁾

☆☆☆

Al ontvangen we dus uit de Schrift geen voorschriften over de wijze waarop de eredienst in de gemeentesamenkomsten moet worden ingericht, het staat onwrikbaar vast dat ze moeten gehouden worden en dat daarin het woord van God gepredikt, het Heilig Avondmaal met de doop bediend en God aanbeden moet worden.

In die samenkomsten wordt de gemeente openbaar in haar onderscheidenheid van de wereld. Ook in haar dienst aan de wereld. Zij predikt daar het Evangelie immers ook aan de wereld en bidt voor haar.⁷⁾ Speciaal in het vieren van de maaltijd des Heren treedt zij aan het licht als het lichaam van Christus en mag zij voor ongelovigen en toehoorders 'n toonbeeld zijn daarvan dat God met haar is.⁸⁾ Bovenal: in deze samenkomsten komt de gemeente tot het hoogste waartoe zij geroepen is nl. het loven van haar God en Vader in Christus.

We kunnen het zo zeggen: nergens en nooit is de kerk meer kerk dan in haar samenkomsten met de daarin plaats vindende bediening van het woord en de sacramenten. In die samenkomsten bereikt het kerk-zijn van de kerk de grootste spanning, de rijkste ontplooiing, de volste bloei die hier op aarde mogelijk is. Nergens wil God in Christus door de Geest met de zijnen in inniger en vruchtbaarder gemeenschap treden als in de kerkdienst. Nergens bereikt ook het leven des geloofs groter spanning, kracht, diepte, rijkdom dan in de samenkomst der gemeente — als daarin ten minste het volle Evangelie werkelijk gepredikt wordt en met een waarachtig geloof wordt aanvaard; de gemeenschap met de gekruisigde en opgestane Christus in het geloof werkelijk wordt beleefd en heel de gemeente komt tot de innige aanbidding en lofverheffing van haar God!

Het is dan ook geen wonder dat in het Nieuwe Testament de samenkomst der gemeente dikwijls zonder meer kerk wordt genoemd.⁹⁾ Want nog eens, nergens en nooit is de kerk meer kerk, nergens en nooit bereikt het kerkgehalte der kerk hoger graad dan wanneer zij samengekomen is voor de prediking van het Evangelie waaruit zij is geboren, waaruit zij leeft en waarvoor zij in de wereld is; voor de bediening van de sacramenten waarin Christus Zichzelf aan zijn gemeente geeft en voor de dienst der gebeden waarin zij aan haar hemelse Vader haar zonden belijdt, haar noden bekend maakt, zijn zegen afsmeekt en Hem looft en prijst.

In de samenkomst van de gemeente is Christus met zijn volle heil present en actief. Hij heeft dat beloofd! En Hij vervult zijn belofte ook al zouden er ook maar twee of drie om vragen.

☆☆☆

Er is in de klassieke literatuur een kostelijk document waaruit de hoge waardering

welke de eerste christenen ten opzichte van de samenkomsten der gemeente koesterden bijzonder duidelijk blijkt.

Er bestaat namelijk een brief van een Romeinse stadhouder — het is Plinius de jongere en hij voerde het bewind over Bithynië — aan Trajanus, die van 98-117 keizer was over het Romeinse rijk. In die brief vertelt Plinius aan zijn keizer dat de christenen volgens hun eigen getuigenis gewoon waren „op een bepaalde dag vóór zonsopgang saam te komen en onderling een gebed uit te spreken tot Christus alsof hij een god was, en dat zij zich onder ede verplichtten niet tot een of andere misdaad, maar daartoe, dat zij geen diefstal, roverij en echtbreuk zouden plegen, hun woord niet zouden breken, en wanneer enig bij hen in bewaring gegeven goed werd opgeëist, niet zouden ontkennen, dat ze het ontvangen hadden; en wanneer dat gedaan was, dat ze dan gewoon waren geweest uiteen te gaan en weer samen te komen om spijs te nemen, echter gewone en onschuldige spijs.”¹⁰⁾

Uit deze ambtelijke mededeling blijkt dat de christenen in die tijd op een bepaalde dag — natuurlijk op de eerste dag der week, „de dag des Heren” — samen kwamen vóór zonsopgang. Dat die samenkomst voor zonsopgang werd gehouden lijkt ons vreemd. Maar voor wie de situatie van de eerste christenen indenk, valt alle vreemdheid weg. Gedurende de eerste eeuwen van de geschiedenis der christelijke kerk bestond er namelijk geen „vrije” zondag en helemaal geen zondagsrust! Die zijn pas na drie eeuwen ingevoerd. De eerste christenen moesten de gehele zondag werken! Misschien kon een enkele van hen zich een rustige zondag veroorloven. Maar in ieder geval was dat met de slaven, en die vormden de overgrote meerderheid van de kerkleden, niet het geval. En zo waren de christenen als ze op de dag des Heren wilden samenkomen, wel gedwongen dat vóór zonsopgang, dat wil zeggen, vóór ze aan het werk gingen, te doen.

We horen verder van Plinius dat de christenen in de genoemde samenkomsten een gebed uitspraken tot Christus alsof deze een god was. Men kan ook vertalen dat ze een psalmodiërende wisselzang ter ere van Christus die zij als God erkenden, aanhieven.¹¹⁾ Wanneer we voorts lezen dat de christenen zich onder ede verplichtten geen misdaden te bedrijven moet men dat niet zo opvatten dat deze christenen in iedere kerkdienst een eed aflegden. Neen, er waren in die tijd over de christenen allerlei gruwelverhalen in omloop. Ze zouden allerlei onzedelijkheid bedrijven en zelfs kleine kinderen slachten en opeten. Dat is allemaal leugen hebben de door Plinius verhoorde christenen gezegd. En ze hebben er met klem op gewezen dat ze bij de doop een belofte hadden afgelegd waarbij ze zich verplicht hadden met alle zonden te breken en goede werken te doen. En dat ze daartoe ook in iedere samenkomst werden opgeroepen.

Voorts wordt in de brief nog gesproken van een tweede samenkomst op de dag des Heren. Daarin werd een maaltijd gehouden. Maar men at daarbij geen kinderen maar gewone en onschuldige spijs! Zonder twijfel

Vervolg op pag. 376 - 1e kol.

C. Veenhof - Kampen

ORGANISATIE-GELOOF en het HORIZONTALE DENKEN

(1)

Niet verwachte reactie

Onlangs schreef ik in „Opbouw” een artikel, waarin ik opkwam voor de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk tegen overheersing door meerdere vergaderingen. Met name wees ik tuchttoefening van deze vergaderingen over ambtsdragers in de plaatselijke kerken af, zoals deze door prof. Hovius in „De Wekker”, orgaan van de Chr. Gereformeerde Kerken, was verdedigd o.a. met een beroep op de historie van de 16de eeuw: het geval Coolhaes te Leiden. Naar mijn mening was dat beroep historisch niet gerechtvaardigd, zie het nummer van 18 december jl.

Om misverstand te voorkomen wees ik er in een inleidend praatje op, dat een landelijk verband voor onze kerken gewenst is, willen we ons niet isoleren van de Gereformeerde Gezindte, waartoe zoals bekend is ook de Chr. Gereformeerde Kerken zich rekenen. Prof. Hovius kon daardoor weten uit welke hoek bij mij de wind waaide en voor eigen kerken vond ik het niet onnut dat ze de zaak ook eens uit deze gezichtshoek gaan bekijken. Maar meer dan één opmerking in een heel artikel was dit niet. De rest bestond geheel uit een verdediging van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerken.

Uitgerekend dit artikel is nu voor broeder Aalbersberg te Bilthoven in „Opbouw” van 12 februari jl. aanleiding mij enkele keren over de hekel te halen als een van de mensen, die de vrijheid van de plaatselijke kerken belagen. Ik dacht nog wel dat ik nu eens een keer van de tegenstanders van een landelijk verband in-de-geest-van-de-kerkorde een pluimpje had verdiend voor mijn strijd voor de rechten van de plaatselijke kerken, maar dat heeft niet zo mogen zijn. In plaats van de pluim op de hoed kreeg ik verschillende bestraffingen.

Ik wil daarover niet treuren, maar wel m'n verwondering uitspreken dat juist dit artikel aanleiding kon vormen voor zulk een reactie. Dan heb ik er wel andere geschreven, dacht ik zo, die meer recht tot een reactie konden geven!

Nu is het wel vaker gebeurd, dat ik in „Opbouw” aan mijn jas getrokken ben over wat ik schreef over een landelijk verband, zonder dat ik daarop heb gereageerd. Dat ik dit naliet kwam heus niet voort uit gebrek aan achtung voor de schrijvers, maar eenvoudig omdat ik het ook wel eens nuttig vind te zwijgen als je je zegje heb gezegd.

Maar ditmaal wil ik toch wel graag reageren, omdat naar mijn mening het artikel van br Aalbersberg daartoe wel voldoende reden geeft.

Dat betreft dan wel allereerst verschillende opmerkingen aan mijn adres, al is dat voor mij heus niet de hoofdzaak.

Ik zou blijkens mijn artikel van 18 december met zorg vervuld zijn over waar het heengaat. Dat is nog al alarmerend gezegd, maar in mijn artikel valt daarvan niets te bespeuren. Leest U het maar na.

Van de Gereformeerde Gezindte, waarover ik schreef, merkt hij op dat daarover lange tijd heel wat minder mild is gepraat en hij vindt het „merkwaardig” dat die thans weer — en dan niet als een afgeleefde figuur — op het beeldscherm te zien is, hetgeen br Aalbersberg overigens op zichzelf niet be- treurt.

In verband met mij is dit woord „merkwaardig” echter niet terecht gebruikt. Het is zeker al wel tien jaar geleden dat prof. Veenhof mijn aandacht vestigde op wat nu het Contactorgaan van de Gereformeerde Gezindte heet en me daarvoor animeerde. Sindsdien heb ik daarvan deel uitgemaakt, de laatste jaren als lid van het moderamen. Dat anderen over de Gereformeerde Gezindte minder mild hebben gepraat, kan mij moeilijk worden aangerekend en het vermelden daarvan heeft in het geheel van een bestrijding van mij dus geen enkele relevantie.

Op grond van het bovenstaande moet ik de suggestie afwijzen als zou die gezindte-cultus (!) bedoeld zijn als een soort rechtvaardigingsgrond om een wat vrijere ontwikkeling binnen de perken te houden. Het is aardig gezegd, maar toch in wezen onjuist.

En wat er van te zeggen als broeder Aalbersberg van het opkomen voor een kerkverband naar de beginselen van de kerkorde opmerkt dat je zo blijft op je vertrouwde erf wat daar ook aan de hand mocht zijn, want je beseft nauwelijks hoe gevaarlijk het is daar buiten „in de mist” zonder dat de herkenningmelodie je dagelijks in de oren klinkt.

We moeten dacht ik de discussies op wat hoger plan brengen dan hier gebeurt door degenen, die anders denken een sukkelachtige angst voor het onbekende in de schoenen te schuiven. Ik meen, dat iets anders hen beweegt, maar daar komen we straks nog op.

Als citaat van mij wordt gegeven: „Het tuchtrecht van de meerdere vergaderingen is onder ons nooit aangevochten”.

Nu zoekt U dit tevergeefs in mijn artikel. Ik schreef dat de meerdere vergaderingen met de tucht over ambtsdragers te maken hebben — daarover spreekt art. 79 K.O. — en dat dit onder ons nooit aangevochten is. Dat is dus niet hetzelfde! En ik had het daarbij over de discussies, die over het zogenaamde nieuwe kerkrecht werden gevoerd in de dertiger en veertiger jaren. Toen is dit nooit aangevochten.

Maar wie schetst m'n verbazing, als ik in het artikel van br Aalbersberg lees, dat hij zich hierbij in gemoede wel het een en ander afvraagt, b.v. of ik dan niet de causerie ken, die br J. B. van Rongen Sr op 13 april 1970 heeft gehouden?

Als pleister op de wonde schrijft br Aalbersberg tenslotte dat het tot dankbaarheid stemt, dat ik me op de weg van prof. Hovius „nog niet laat meesleuren”! Nog niet...

We zullen maar denken dat het goed bedoeld is en er verder het zwijgen toe doen. Belangrijker is echter het volgende.

Het gereformeerde

Broeder Aalbersberg brengt weinig waardering op voor wat in de loop der tijden op het gereformeerde erf te zien is geweest. Hij wijst op de verdeeldheid, op het leiderschap, op het geen kans krijgen van het gevoel, op de beslotenheid, waardoor het gereformeerde leven gekenmerkt was enz. Hij spreekt over het zoeken van het specifieke van een bepaalde overtuiging dat als het altijd gebeurt grote nadelen heeft.

Nee, hij is niet bepaald gecharmeerd van het gereformeerde en geeft daarvan in een blad „tot opbouw van het gereformeerde le-

ven” vrijmoedig getuigenis. Hij is dan ook van mening dat het steeds van de plaatselijke situatie zal afhangen of de gereformeerde gezindte het meest in aanmerking komt voor nader contact en dat een andere partner wel eens de voorkeur kan verdienen.

Nu zou het niet van veel werkelijkheidszin getuigen als iemand de gereformeerde wereld, zoals die zich in de historie heeft voorgedaan, zou ophemelen. Zij heeft inderdaad haar schaduwzijden gehad en zal dat wel gemeen hebben met alle openbaringen van de christenheid in de loop der eeuwen. Toen er nog geen „gereformeerde gezindte” was, was het ook al niet zo best gesteld met de kerk van Christus in Corinthe, in Efeze en in Laodicea, om ons tot deze te beperken.

De werkelijkheid beantwoordt nooit aan het ideaal noch het leven aan de opdracht.

Maar is hiermee in werkelijkheid nu ook maar een zinnig ding gezegd? En moet met deze argumentatie, neen, niet gestreefd worden tot zuivering van het gereformeerde leven, maar moet het daarmee in een hoek geduwd worden ten faveure b.v. van een beweging als het Reveil dat, welke verdienst het overigens moge hebben gehad, door zijn onkerkelijk karakter aan blijvende betekenis ontzaggelijk heeft ingeboet?

Ik ontken de schaduwzijden niet, die het gereformeerde in zijn historisch optreden heeft gehad, al vind ik de hier geboden tekening eenzijdig. Maar doet men het recht door alleen de schaduwzijden te tekenen? Heeft men dan wel oog voor de zegen, die er in gelegen heeft? Heeft men er dan wel oog voor dat het de schat van de waarheid heeft doorgegeven door de eeuwen heen? Oog voor de vastheid van overtuiging, die het in tijden van grote wankeling aan de harten heeft gegeven? Dat het een deel van ons volk voor het modernisme heeft bewaard en een piëtistisch getint volksdeel uit zijn schuilhoeken heeft gehaald om op te komen voor de rechten van zijn Koning in het gehele leven? Van beslotenheid gesproken.

Ik vind het maar een beetje beangstigend, zoals br Aalbersberg over het gereformeerde leven schrijft, ook zoals dat zich in zijn confessie heeft geuit. Hij critiqueert het zoeken van het specifieke van een bepaalde overtuiging, zoals dat tot overmaat van ramp dikwijls werd gezocht in het speciale — ik hoop dat u het volgen kunt — als de confessionele trouw, waarvan hij dan een paar voorbeelden geeft.

Een beetje voorzichtiger en zorgvuldiger schrijven ware hier wel gewenst, en is bij alle afwijzing van confessionalisme ook wel mogelijk. Waar het heengaat, wanneer de confessionele trouw gaat ontbreken, zien wij in de synodaal gereformeerde kerken vandaag maar al te duidelijk. Het paradijsverhaal wordt naar het rijk der fabelen verwezen, over de bijbelse wonderen wordt gesproken als over volksverhalen, de openbaring wordt ingeruild voor Israëls verstaan van Gods daden in de geschiedenis en als om de kroon op dit alles te zetten is nu een dissertatie verschenen, waarin de verzoening door voldoening tot onderwerp van tegenpraak is gemaakt.

Zo iets kan gebeuren en gebeurt. wanneer de confessionele trouw niet meer als een te bewaren en te verdedigen goed wordt beschouwd. Het begint altijd ergens. maar het zet zich gemakkelijk door. De Gereformeerde

G. Janssen - Amsterdam

Kerken van deze landen hebben mede daarom zich verenigd in een gezamenlijk optrekken om elkaar vast te houden bij de bewaaring van het Woord van God, de leer der zaligheid. In zaken van kerkorde waren zij meestal soepel, maar op het punt van de leer stipt. Wat een zegen is daarvan uitgegaan, naast alle moeite, die dit meebracht en naast de misslagen, toen het reformatorische geloof taande.

Maar de plaatselijke kerken hebben hier toch de eerste taak, zo zou men kunnen opmerken. Ik wens dat op geen enkele wijze te ontkennen, het veeleer te onderstrepen. Daarvoor is toch geen organisatie nodig, wordt dan vervolgens opgemerkt. Dat zou ik niet zo gemakkelijk willen nazeggen.

Het Nieuwe Testament leert ons ook het fâlen van de plaatselijke kerken in dit opzicht. De gemeente te Corinthe kwam niet op tegen de dwalingen inzake de opstanding. Die van Galatië, niet tegen de dwaalleer van het Judaïsme. Die van Thessalonica niet tegen dwalingen inzake de wederkomst van Christus — dan is het de apostel Paulus, die „ingrijpt” en waarschuwt. De gemeente van Efeze verzaakt haar eerste liefde, die van Pergamum duldt in haar midden de leer van Bileam en van de Nicodafeten, die van Thyatira duldt de vrouw Izebel met haar leer en verleiding tot hoererie en het eten van afgodenoffers. In deze gemeente grijpt de verhoogde Christus in door afzonderlijke vermaningen, via de apostel Johannes.

Nu is de tijd van de apostelen voorbij en ook hun persoonlijk ingrijpen behoort tot het verleden. Maar wat is het kerkverband nu anders dan het gezamenlijk optrekken om elkaar door samenkomen, onderwijzen en vermanen bij het Woord van Christus en zijn apostelen onder beding van Gods zegen te bewaren; dan tezamen de band aan de confessie als de belijdenis van dat Woord vast te houden en elkaar daarin te sterken? Het gaat in „de organisatie” niet om de organisatie zelf, maar om haar dienst aan de Waarheid en daarin aan elkaar.

Niet dat in de organisatie een garantie op zichzelf ligt.

Welke andere garantie hebben we dan de belofte van Christus, die in het geloof wordt aanvaard! Maar dit sluit de onderlinge samenwerking en opscherping in de liefde niet uit, maar veeleer in!

De „organisatie” hangt direct samen met de waarheidsvraag.

Onder dit hoofd schrijft br Aalbersberg over het gereformeerde en somt hij de schaduwzijden op. Maar zullen we nu ook eens naar de lichtzijden gaan zien en daarbij de confessie en de trouw daaraan niet vergeten? Hoe heeft Herman Bavinck, die men toch niet van enghartigheid en zucht naar beslotenheid en gebrek aan gevoel kan beschuldigen, over de gereformeerde confessie geschreven. Zijn geest schoot daarbij vleugels aan.

Hij sprak dan over de gereformeerde belijdenis.

Ja, wat is gereformeerd?

De hoogleraar Is. van Dijk, een van de fijnste geesten, die theologisch Nederland ooit heeft gehad — hij was hoogleraar te Groningen en een vertegenwoordiger van de ethische richting, maar die de gereformeerde theologie zeer behoorlijk kende en opkwam voor een „steile” gereformeerde als Gomarus, de grote tegenstander van Arminius — heeft

— daar eens een artikeltje over geschreven. Het begint aldus:

„Wat is toch gereformeerd? Dat staat in den Bijbel. Natuurlijk, het woord gereformeerd staat niet in den Bijbel, maar de zaak, de heerlijke werkelijkheid, die achter het woord ligt, die staat er vele malen in. Misschien wel het duidelijkst, het aanschouwelijkst in het boek Job. In dat boek wordt ons uitgebeeld wat het zegt God om God lief te hebben, wat het zegt dat zijn eere, de openbaring van zijn heerlijkheid boven alles staat en gaat”.

Ik weet niet met welk doel de hoogleraar dit artikel schreef, hij kon op een fijnzinnige manier de waarheid zeggen, maar ontegenzeggelijk is, dat hij hier de diepste accoorden van de gereformeerde confessie aanslaat. Hij tekent dan Jobs ellende waarin hem alles werd ontnomen, tot zelfs het bewustzijn van zijn onschuld. Om aldus te besluiten:

„Nu is hem alles ontvallen, hij is ten laatste ook aan zich zelf ontvallen. Daar staat hij geheel uitgeschud, tot op de huid uitgetogen innerlijk en uiterlijk. En laat hij God nu los? Het heeft soms geschenen alsof Satan gelijk zou krijgen. De baren gingen zoo hoog. Daar was nu immers niets geen bekoring meer aan den dienst van God. Neen, Satan weet het niet dat er een liefde is, die vele wateren niet kunnen uitblussen, die vele rivieren niet kunnen verdringen. Een liefde heelemaal om niet, om God zelve, een liefde, welke men het liefhebben niet ontleeren kan, en die de vraag van Satan in den afgrond duwt met haar voor eeuwig triomferende weder-vraag, die zij legt op de lippen van Job: „zie, zoo Hij mij doodde, zou ik niet hopen?”

Dat is gereformeerd!”

Hier is de waarheidsvraag inderdaad geraakt en het hart van de christelijke religie, waarover br Aalbersberg schrijft. Dit hart is niet onze dienst — priesterlijk en profetisch — maar het liefhebben van God om God, het zijn eer en de openbaring van zijn heerlijkheid boven alles stellen, omdat Hij God is, de God van het eeuwig welbehagen, van Wie tot in alle eeuwigheid onze verwachting is.

Deze taal van Is. van Dijk is mij liever dan het spreken over creatieve fantasie en visionair vermogen als de enige remedie, die overblijft en niet uitzicht geeft. Ik heb dan toch echt maar liever met de gereformeerde confessie te doen als de belijdenis van deze God!

Er blijft nog één punt van bespreking over, maar dat doen we graag in het volgende nummer.

C.O.G.G.-conferentie

Op woensdagavond 31 maart en donderdag 1 april wordt op het conferentie-oord „Woudschoten” bij Zeist, een conferentie van het Contact Orgaan van de Gereformeerde Gezindte gehouden.

Het onderwerp „Mens in Gods wereld” zal behandeld worden door prof. dr W. H. Velema, hoogleraar aan de Theol. Hogeschool te Apeldoorn.

Tweede spreker is dr C. A. Tukker te Kamerik.

Er is voor een beperkt aantal leden uit de verschillende kerken gelegenheid aan deze conferentie deel te nemen.

Kosten f 30,— te storten op giro 880514 van ds J. H. Velema te Apeldoorn.

Programma en deelnemerslijst wordt voor de conferentie toegezonden.

AAN DE LEDEN VAN DE GEREFORMEERDE PERSVERENIGING „OPBOUW”

De ledenvergadering van de Gereformeerde Persvereniging „OPBOUW” zal dit jaar worden gehouden op zaterdag 5 juni a.s.

Houdt U deze datum vrij?

Alle leden ontvangen tijdig een convocatie.

Het Bestuur

TE BERDE

Het blad „In de Waagschaal” is verdwenen, zoals men weet, door gebrek aan belangstelling.

Dat laatste is al een nare zaak. Want hoe men ook over de inhoud van dat blad dacht, er werd altijd op een goed niveau geschreven. Het is niet best als voor zulk een blad niet voldoende belangstelling bestaat.

Mijn vrees als abonnee van dat blad was echter nog niet zo zeer het verdwijnen van het blad als wel het verdwijnen van de rubriek „Terzijde”

die verzorgd werd door J. J. Buskes. Ik wil het wel eerlijk bekennen, dat die rubriek de eerste was van elk nummer dat ik las, hoewel Buskes ook mij wel eens op de hak heeft genomen. Dat kan hij goed, al had hij in dat geval niet helemaal gelijk. Ook niet helemaal ongelijk trouwens.

Maar de rubriek „Terzijde” is nu te lezen in het blad „Voorlopig” van de jonge links-revolutionaire-gereformeerde theologen.

Die omschrijving van de medewerkers is niet van mij, maar van Prof. dr K. H. Miskotte.

Vrijgemaakte-Gereformeerden hebben de naam van betweters te zijn. Dat we die naam hebben, daar hebben we het ook wel een beetje naar gemaakt. Daarom zou ik, in de ootmoed die ons past, deze omschrijving niet gegeven hebben. Maar nu Prof. Miskotte het zo zegt, durf ik het wel over te nemen.

Want ongelijk heeft hij niet.

☆☆☆

Miskotte schreef in „Trouw”: „Buskes is nu met zijn rubriek Terzijde naar Voorlopig gegaan, het blad van de jonge links-revolutionaire-gereformeerde theologen. Hij raadpleegde mij er nog over. Ik zei: Jan, je moet weten wat je doet, maar bedenk wel: hoe krijg ik Sjors en de hele rebellenclub aan de teugel? Ja toch... aan de teugel van het belijden. Jazeker!” Ik dacht dat ik dit gevoel van verontrusting over de ontwikkeling in de Gereformeerde Kerken wel mocht doorgeven.

Deze verontrusting komt toch echt niet van de kant van vrijgemaakte-betweterigheid.

„De kennis van de verborgenheden van het heil is nauwelijks terug te vinden bij de echte vernieuwers van nu”, zo citeert Buskes Miskotte's mening. Een vernietigender oordeel over deze „jong” ?? gereformeerde ??? theologen ??? is nauwelijks te bedenken.

☆☆☆

Nu gaat het me niet om Miskotte. Ook niet om Buskes. Maar het gaat me wel om die mensen, die zich nog steeds gereformeerd noemen.

Zouden ze zich eindelijk niet eens laten gezeggen? Zouden ze nu eindelijk eens zich afvragen of dat wat zij als „gereformeerd” aandienen, met het klassieke-gereformeerd-zijn, iets meer te maken heeft? De redactie van „Voorlopig” heeft de moed om dit terzijde van Buskes op te nemen.

Ik hoop dat de redactie van „Voorlopig” ook de moed zal opbrengen om te erkennen dat ze helemaal geen behoefte hebben om gereformeerd te zijn. Dat zou de duidelijkheid in kerkelijk-Nederland alleen maar ten goede komen.

We zullen maar niet speculeren over de vraag wie Miskotte bedoelt met „Sjors”.

Wie hij bedoelt met de „rebellencub” is wel duidelijk. Hij bedoelt kennelijk de redactie van „Voorlopig” en de schrijvers in dat blad.

Ik ben benieuwd hoe lang deze rebellenclub een medewerker als Buskes zullen accepteren.

Erg lang zal het niet zijn.

AMELINK

GEEN ORGANISATIE - MAAR SCHOENEN!

Het is al weer drie en een half jaar geleden, dat een mede-amtsdrager en ik samen werden afgevaardigd naar een feestvergadering van een „genabuurde” kerk, die haar nieuwe kerkgebouw in gebruik ging nemen. Daar ook de classis mij had afgevaardigd, verzocht mijn collega mij „het woord te voeren”, zoals dat heet.

En wat zegt u dan bij zo'n gelegenheid? Een prevelement, een gelukwensje, wat tekstjens en een geschenkje — al deze dingen zijn zo onvermijdelijk en, binnen het kerkverband, soms zo onwaarachtig... dat je beter geen spelbreker kunt zijn. Al zou je het graag willen! Toch moet je dan wel even denken aan wat het Evangelie zegt over bruiloftje spelen en begrafenisje spelen; en van dat inhoudloze spel zegt de bijbel, wanneer het om grote mensen gaat, geen schone dingen.

Ik heb me dus terdege beraden op wat er gezegd moest worden. Dat was in de toen al broeierige situatie zeer moeilijk. Dit kon immers de laatste maal zijn, dat ik de kans kreeg binnen het toen al verrotte kerkverband een goed woord te spreken. Ik was op dat ogenblik al vijf jaar uit een deputaatschap gezuiverd en voor mijn verdere kerkverbandelijke carrière gaf ik niet zo veel meer.

Om deze redenen koos ik de vorm, die u hierachter aantreft. Men verzocht me destijds, deze speech te publiceren. Ik deed het toen niet, om niemand verder te kwetsen dan nodig was. Maar nu kan het wel, dacht ik. De bewuste feesthoudende kerk heeft namelijk niet willen luisteren; ze heeft braaf meegeholpen haar moederkerk mitsgaders enige andere kerken uit „haar” kerkverband te stoten. Het zij zo. Maar het is misschien nog niet te laat, elkaar erop te wijzen: dat ook buiten het kerkverband de Geest des Heeren werkzaam blijkt te zijn, die ons in alle waarheid wil leiden, ons troosten en in ons wonen.

Zo. En hier volgt dan de gewraakte speech, woordelijk.

—o—

Geachte broeder praeses,
geachte broeders en zusters,

men heeft ons naar u toegezonden, om u geluk te wensen met uw nieuwe kerkgebouw. Dat gaan wij dus doen.

Persoonlijk ben ik gezonden door twee instanties. Ik sta hier dus zagezegd in een dubbelrol, en ben daarom ook twee maal het gebouw binnengekomen.

Eerst vaardigde de classis Harderwijk mij af, om haar bij u te vertegenwoordigen. Daarna zond de kerkeraad van Nunspeet ons beiden naar u toe, daar Nunspeet uw „genabuurde kerk” is.

U hebt dus recht op twee gelukwensen uit één mond; een van de classis en een van Nunspeet; anders gezegd: een van het kerkverband en een van... uw moederkerk.

Want u weet misschien nog wel: uw gemeente is niet uit de lucht komen vallen, is niet geschapen door het kerkverband — maar uw gemeente is van huis uit een afsplitsing van de kerk te Nunspeet; zoals die te Nunspeet op haar beurt een afsplitsing is van de kerk van Wezep.

En als wij nu aan de gelukwensen beginnen, komt de vraag op: welke gelukwens gaat voor, die van het kerkverband of die van uw zuster- en moederkerk?

Laten we ons niet van die vraag afmaken.

Want wie staat bij u het hoogste aangeschreven: het kerkverband — of de kerken zelf?

—o—

Twintig jaar geleden wisten we dat allemaal nog. We zeiden het Johannes na: de Heiland zond geen algemene zendbrief aan de GS van Klein-Azië, maar Hij zond zeven brieven aan zeven gemeenten.

En we zeiden het onze voorgangers na: de GS bestaat uit knechten van knechten van knechten van de kerken.

Vandaag weten we dat niet allemaal zo precies meer.

Het kerkverband, met zijn activiteiten van classes en synodes, van deputaatschappen en commissies, gaat weer een grote rol in ons kerkelijk leven spelen.

Toegegeven: we kunnen het kerkverband met al zijn organisaties gebruiken en nuttig maken voor het eigenlijke kerkelijke leven.

Mits we maar steeds bedenken, dat het leven der christenen niet klopt in de meerdere vergaderingen — maar in het geloof en de daden der kerkleden.

De Bijbel spreekt geen woord, goed of kwaad, van ons kerkverband; maar de Bijbel zegt zeer heerlijke dingen van Christus' kerken, de kandelaren, die Hijzelf verzorgt.

—o—

En nu schiet mij een verhaal te binnen uit de tweede wereldoorlog.

Een meneer in Berlijn had na eindeloos wachten en vragen een zeer begeerde schoenenbon verkregen.

Dolgelukkig rende hij naar een schoenenpaleis.

Toen hij met zijn schoenenbon zwaaide, ging een draaideur open.

Een bediende bekeek het kostbare document, boog diep, en vroeg: „heren- of dameschoenen, meneer?”

— Antwoord: „herenschoenen alstublieft.”

— „Wilt u dan deze trap opgaan?”

Boven werd de klant met een buiging ontvangen: „hoge of lage schoenen, meneer?”

— Antwoord: „gewone lage herenschoenen.”

— „Wilt u dan deze gang afwandelen?”

Aan het eind van de gang werd onze Duitser weer opgewacht door een buigende bediende: „bruine of zwarte schoenen, meneer?”

— Antwoord: „gewone zwarte lage herenschoenen alstublieft.”

— „Wilt u dan deze lift nemen, meneer?”

Onder aan de lift stond een buigende bediende, die vroeg: „wilt u leren zolen of rubber zolen, meneer?”

— Antwoord: „gewone zwarte lage herenschoenen met leren zolen!”

— „Wilt u dan deze deur nemen alstublieft?”

Op dat ogenblik stond onze klant weer in de open lucht, nu in een achterafstraatje.

Toen hij thuis kwam vroeg zijn vrouw: „en — heb je mooie schoenen gekregen?”

— Antwoord: „eh... schoenen? Nee, schoenen niet — maar een organisatie zoals wij hebben! Grossartig!”

—o—

Kijk, daar zit wat in.

Organisatorisch loopt dat wel aardig in onze kerken en in ons kerkverband. We hebben goed geselecteerde ambtsdragers, weleerwaarde predikanten, keurige kerkebouwen, actieve classes, langdurige synodes, welge-

baande kerkelijke wegen, drie formulieren van enigheid, en een kerkenorde die er vandaag nog zijn mag.

Organisatorisch loopt het bij ons eigenlijk „grossartig!”

Maar we moeten er elkaar telkens aan herinneren, dat al deze dingen ons slechts gegeven zijn als middelen, en niet als doel.

Het doel van ons geloof is: Gods genade in Christus te aanvaarden.

Het doel van onze godsdienst is: medewerkers aan Gods koninkrijk te zijn.

Het doel van onze kerkelijke samenkomsten is: gebouwd te worden in het geloof.

Maar het doel van alle kerkelijke organisatie is: de waarachtige bloei van alle plaatselijke kerken te bevorderen.

Wanneer het kerkverband onze energie opeist, onze gezondheid ondermijnt, onze rust verstoort en onze enigheid des geloofs bedreigt — dan moeten wij ons afvragen of wij de zaken wel goed zien.

Maar wanneer wij leesbare brieven van het Evangelie mogen zijn, de handen uitsteken naar behoeftigen en ellendigen, een licht op een kandelaar zijn en een stad op een berg — dan zij geen arbeid ons teveel, al zouden wij erbij ondergaan!

—o—

Broeders en Zusters,

het is u al duidelijk geworden, in welke volgorde u thans uw beide gelukwensen in ontvangst moogt nemen.

Uw moederkerk te Nunspeet, die tevens uw zusterkerk is, wenst u van harte Gods zegen, troost en licht toe.

Zij spreekt de wens uit, dat u in dit nieuwe gebouw rijk moogt worden gevoed, opdat u rijke vruchten des Geestes moogt voortbrengen.

En de classis Harderwijk wenst u niet minder hartelijk toe, dat zij moge profiteren van uw bloeiend kerkelijk leven, en dat zijzelf voor uw gemeente een nuttig instrument mag zijn, om uw gemeente tot groter bloei te brengen.

—o—

Laat mij mogen eindigen met een persoonlijke wens.

Dat uw Gemeente nooit een deel moge worden van een organisatie, die behoeftige mensen met lege handen de deur uitwerkt.

Maar dat uw Gemeente een arke des behouds, een reddingsboot moge zijn, die allen die in nood zijn gaarne opneemt.

Wat onze broeders en onze medemensen nodig hebben: géén organisatie maar schoenen; schoenen om te gaan op de weg des heils. Opdat zij lopen en niet moede worden, desnoods langs ongebaande wegen!

Vierhouten - D. W. L. Milo

THEOLOGEN over LITERATUUR

Naar aanleiding van:

G. Th. Rothuizen,
„Steen of stroom?“, Kamper Cahiers no. 11,
Kok, Kampen, 1969

J. Kamphuis,
„H. Marsman en zijn levenslied“, Kamper Bijdragen IX,
de Vuurbaak, Groningen, 1970

Op 11 december 1969 hield prof. dr G. Th. Rothuizen, hoogleraar aan de Theologische School van de Gereformeerde Kerken („Kampen-Oudestraat“) een rede over „Steen of stroom? Menno ter Braak en Anton van Duinkerken over het Christendom“. Hij deed dit bij de rectoraatsoverdracht en „in het kader van de evangelistiek“.

Bijna een jaar later, op 1 oktober 1970 hield, wellicht geïnspireerd door zijn collega, prof. J. Kamphuis, hoogleraar aan de Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Kerken („Kampen-Broederweg“) een rede over „H. Marsman en zijn levenslied“ ter opening van de cursus '70-'71.

Het is opvallend, dat de literatoren uit de periode van voor de Tweede Wereldoorlog de laatste jaren opnieuw sterk in de belangstelling staan.

J. J. Oversteegen promoveerde in 1969 op een uitvoerige dissertatie, getiteld: „Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen“. Centraal in dit boek staat de zogenaamde Prisma-discussie, een discussie over de aard van het literaire werk, gevoerd naar aanleiding van de gedichtenbloemlezing „Prisma“ van D. A. M. Binnendijk door Ter Braak en Du Perron enerzijds en Marsman en Binnendijk anderzijds. Ook Annie Romein-Verschoor heeft in het eerste deel van haar autobiografie „Omzien in Verwondering“ (1970) aandacht besteed aan Ter Braak en Du Perron, met name aan de activiteiten van eerstgenoemde in het door haar man opgerichte Comité van Waakzaamheid, in 1936 opgericht ter bestrijding van het fascisme. Op het 31e Nederlands Filologencongres, in 1970 gehouden te Groningen, is eveneens ruim aandacht besteed aan Ter Braak, Du Perron en hun tijdschrift „Forum“.

Nu leent zich deze periode ook reeds uitstekend voor een literair-historische benadering. Immers, de belangrijkste literatoren van toen zijn inmiddels overleden. Du Perron stierf op 14 mei 1940 aan een hartverlamming, Ter Braak pleegde op diezelfde dag zelfmoord en Marsman verdrong op

21 juni 1940 in Het Kanaal, toen het schip, waarop hij naar Engeland wilde oversteken, werd getorpedeerd. Van Duinkerken, de man, die in die tijd bij uitstek degene was, die als Christelijk dichter in debat ging met Ter Braak en de anderen, is onlangs overleden. Het werk van een hele generatie heeft haar voltooiing gevonden. De literair-historici kunnen de balans gaan opmaken.

We kunnen ons nu afvragen, of het terecht is, dat juist theologen zich gaan bezighouden met literatuur en dat niet als „amateur“, maar in het kader van hun werk als hoogleraar in de theologie. Zijn theologen bevoegd zich bezig te houden met literatuur? De vraag, waar het hier om gaat, is geen encyclopedische kwestie, maar een vraag naar de aard van het literaire werk. Anders gezegd: hoe moeten we het literaire werk benaderen en beoordelen? Er bestaan namelijk verschillende benaderingswijzen.

Men kan het literaire werk zien als een soort biografisch of althans psychologisch document. In het werk uit zich immers de persoon van de literator. Als criterium voor de kwaliteit van een literair werk wordt dan gehanteerd: spreekt hier een krachtige persoonlijkheid? Zo doet b.v. Ter Braak.

De literator heeft ook een levensbeschouwing; in zijn werk zal dus sprake zijn van de een of andere vorm van „profetie“. De schrijver of dichter probeert immers een antwoord te vinden op de „laatste vragen“. Deze laatste vragen betreffen de zin van het leven, van het menselijk bestaan, de vraag naar de dood, angst, schuld enz. Filosofisch is dit vooral uitgewerkt door de existentialist Karl Jaspers, die o.a. de volgende menselijke grens- of grondsituaties onderscheidt: ik moet sterven, ik moet lijden, ik moet strijden, ik ben aan het toeval onderworpen, ik verstrijk me onherroepelijk in schuld. Prof. dr K. J. Popma heeft er in een college in 1969 aan de R.U. te Groningen op gewezen, dat in het beroemde boek van Albert Camus, „De pest“ alle vijf grenssituaties voorkomen. Het literaire werk is dan ook wereld-

en levens-interpretatie, het heeft een levensbeschouwelijke of filosofische boodschap. In klassiek gereformeerde terminologie: er is sprake van ware of valse profetie. Popma legt daarop ook de nadruk bij de benadering van literatuur. Zo heeft hij het werk van Louis Couperus onderzocht op haar wijsgerig gehalte in „Beschouwingen over het werk van Louis Couperus“ (1968).

In bovenstaande benaderingen ligt de nadruk op het communicatieve aspect van de literatuur, op proza en poëzie als communicatie. Vooral door Ter Braak en Du Perron werd dit benadrukt. Het is dan ook kenmerkend, dat Ter Braak alleen maar proza geschreven heeft.

We kunnen ook de vraag stellen: in wat voor wereld is het boek of het gedicht geschreven? Over wat voor wereld gaat het eigenlijk? Dit wordt aangeduid als de sociologische literatuurbenadering, vooral geliefd bij marxisten. Een voorbeeld van zo'n sociologische benadering is het artikel van H. E. S. Woldring over Ina Boudier-Bakker „De klopp op de deur“ in „Opbouw“ van 9 oktober 1970.

Literatuur en met name poëzie is echter niet alleen communicatie, maar ook creatie. De dichter geeft zijn boodschap niet in een vakblad voor filosofen, maar in gedichten, omdat zijn boodschap blijkbaar alleen zo en juist dan goed overkomt. In het gedicht wordt op veel intensievere wijze gebruik gemaakt van de taal, van de macht van het woord. In een gedicht „verdichten“ zich de woorden.

Op dit eigensoortig karakter van het gedicht hebben vooral Marsman en Binnendijk in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog gewezen, o.a. in bovengenoemde Prisma-discussie. In het gedicht, zegt Marsman, wordt „het graan des levens omgestookt tot de jenever der poëzie“. Dichten is dus een transformatieproces. Met een transformator kun je immers de zaak op een hogere spanning brengen! Tegenover Du Perron formuleert hij het aldus: „Hij (= Ter Braak) vindt het voldoende als een dichter een vent is, een kerel van formaat, die zich krachtig uitdrukt in behoorlijk Nederlandsch. Ik denk precies andersom: voor mij is een krachtige meschelijkheid voorwaarde om te komen tot een krachtige poëzie; maar die ontstaat pas, wanneer een dichter die meschelijkheid transformeert tot dichtkunst“ (Du Perron, Verz. Werk II, p. 294).

Hier duikt het dilemma „vorm of vent“ op.

Binnendijk legt vooral de nadruk op de eigen werkelijkheid van het gedicht: „poëzie is geen ontroerend spreken, maar een van de aanleiding en den schrijver losgeraakt gewas, een natuurlijk organisme, een bloem“ (Prisma (1930) p. 19, 20). Bij de benadering van poëzie en proza moeten we ook aandacht schenken aan de creatieve aspecten ervan: de dichter schept zich een „wereld in woorden“.

Nu we in het bovenstaande de opvattingen van Ter Braak over het literaire werk, zijn nadruk op het communicatieve aspect ervan, zijn voorliefde voor „de sterke persoonlijkheid“ en het proza gezien hebben, zal het ons niet verbazen, dat juist hij met van Duinkerken in discussie ging over het Christendom. En daarmee zijn we terug bij de rede van Rothuizen.

Na een inleiding over de rela-

tie Ter Braak-van Duinkerken, kenschetst Rothuizen Ter Braak en neemt daartoe de karakterisering van Oversteegen in „Vorm of vent“ over: „een denker, die het geloof verloren heeft, maar er niet aan ontkwam te leven binnen een cultuur, die zijn normen voor een groot deel aan dat geloof ontleent“. Rothuizen zegt het ook nog zo: „Men zou Ter Braaks geloof het prototype kunnen noemen van een tot het uiterste geseculariseerd Christendom“ (p. 11). Ter Braak heeft dus „Afscheid van domineesland“ genomen. Daartegenover staat van Duinkerken als kritisch, maar toch trouw zoon der Moederkerk, als trouw Rooms-Katholiek.

Volgens Ter Braak zag Van Duinkerken de waarheid als een steen, als iets, dat absoluut en onveranderlijk is. Van Duinkerken reageerde daarop door Ter Braak een stroomvereerder te noemen, een principieel relativist dus. Beide schijnen zich in dat dilemma: „steen of stroom“ thuis te voelen.

Rothuizen zet echter een vraagteken achter dat dilemma. Ter Braak zoekt volgens hem toch ook een klassiek evenwicht tussen chaos en orde, tussen de chaos en de verstening. En ook Van Duinkerken heeft zijn twijfels en problemen gehad, al hebben die uiteindelijk niet tot ongelof geleid. Maar daar hoeft de twijfel niet minder echt om geweest te zijn.

Volgens Rothuizen is ook een Christen een relativist: „Een Christen gelooft niet veel, laat staan alles, hij gelooft „alleen maar“ in God. Het laatste heeft Bonhoeffer onderstreept — een christelijke Ter Braak zei iemand tegen mij en daar zit iets in, al zou ik liever zeggen: een christelijke Nietzsche“ (p. 30).

In deze passage en de bijbehorende noot 230 wordt door de Bonhoeffer-kenner Rothuizen een interessant verband gelegd met Bonhoeffer, interessant niet alleen voor de theoloog, maar ook voor iedere Christen.

In noot 230 citeert Rothuizen Ter Braak en geeft er zelf commentaar bij:

„Alle reddeningen zijn iemand bij voorbaat vergeven, als hij zich maar niet láát redden door het beruchte corps apologeten, dat uit pure reddingsdrift wel drenkelingen zou willen máken door slechte zwemmers in gevaarlijk water te storten“ is grotendeels Bonhoeffer op het lijf geschreven“.

Rothuizen doelt hier waarschijnlijk op een passage uit Bonhoeffers beroemde dagboek „Widerstand und Ergebung“ (in het Nederlands vertaald als „Verzet en Overgave“). Bonhoeffer beoogt in zijn dagboek, dat het Christendom „God“ steeds als „Lückenbüszler“, als gatenvuller, stoplap heeft gebruikt. „God“ zat daar, waar de wetenschap de dingen niet meer kon verklaren. Naarmate de wetenschap meer kon verklaren, werd die „God“ steeds meer teruggedrongen en zal tenslotte als verklaringprincipe overbodig worden. Dêze secularisatie, aldus Bonhoeffer, moeten we positief aanvaarden. We kunnen zonder de voorgedijnschap van „God“ leven. (Dat „God“ hier steeds tussen aanhangsteken staat, betekent, dat

hier niet van de echte Bijbelse God sprake is). Volgens Bonhoeffer treedt nu de christelijke apologetiek ten onrechte op tegen deze mondig geworden wereld:

„Men probeert de mondig geworden wereld te bewijzen, dat ze zonder God als voogd niet kan leven (...) Ook al is men al gekapituleerd wat betreft de wereldlijke kwesties, dan blijven toch altijd nog de zogenaamde laatste vragen — dood, schuld —, waarop alleen „God” antwoord kan geven en waarom men „God” en de kerk en de dominee nodig heeft. We leven dus in zekere zin van die laatste vragen van de mensen. Hoe zal het echter gaan, als die er als zodanig op een dag niet meer zijn of als ze ook zonder „God” beantwoord worden? Nu komen weliswaar de gesekulariseerde afleggetjes van de christelijke theologie, namelijk de existentiële filosofie en de psychotherapeuten en overtuigen de zekere, tevreden en gelukkige mens ervan, dat hij in werkelijkheid ongelukkig en wanhopig is en dat alleen niet erkennen wil, dat hij zich in een nood situatie bevindt, waarvan hij niets weet en waaruit zij hem redden kunnen. (...) Ze leggen zich erop toe, de mens eerst innerlijk tot wanhoop te brengen en dan hebben ze het spel gewonnen. Dat is geseculariseerd methodisme. En wie wordt er

door bereikt? Een klein aantal intellectuelen, gedegeneerden, mensen, die zich zelf als het belangrijkste ter wereld beschouwen en zich daarom graag met zichzelf bezighouden. De gewone man (...) wordt niet bereikt. Hij heeft tijd noch zin zich met zijn existentiële wanhoop bezig te houden”. (Vertaald uit „Widerstand und Ergebung”, Siebenstern Taschenbuch, 1966³, p. 159-160)

Duidelijk is, dat Bonhoeffer in bovenstaande passage precies zo redeneert als Ter Braak. Van Duinkerken maakt echter wel gebruik van die laatste vragen in zijn discussie met Ter Braak. Rothuizen schrijft daarvan in bovengenoemde noot 230:

„Deze (= Bonhoeffer) zou het ook eerder met Gomperts eens geweest zijn dan met van Duinkerken, als deze Ter Braak vastspijkt op de „ijdelheid en troosteloosheid” van het door hem in „De nieuwe elite” beleden ongelooft en Gomperts antwoordt: „Een betoog, dat ijdel en troosteloos is, dat houdt voor van Duinkerken een veroordeling in. Er zijn er, die veel te trots zijn voor troost, omdat het hun zo goed gaat, dat zij niets van die aard nodig hebben, of zo slecht, dat zij zich niet door lapmiddeltjes voor ziekten, stakkers en godsdienstigen in slaap laten sussen.”

Mijns inziens loopt Bonhoeffer te gemakkelijk over die laatste vragen heen. Het zijn vragen, die ieder mens, christen of niet-christen, te beantwoorden krijgt. We moeten de oppervlakkigheid van zoveel mensen niet zomaar accepteren. Zoals we in het bovenstaande zagen, komen in het literaire werk die laatste vragen op de één of andere manier aan de orde en het is m.i. terecht, dat op die basis auteurs discussiëren (Van Duinkerken en Ter Braak) dan wel het literaire werk benaderen (Kamphuis). Van Duinkerken had gelijk, toen hij Ter Braaks werk „ijdel en troosteloos” noemde. En Kamphuis spreekt ook terecht over Marsman en zijn levenslied.

In die rede laat Kamphuis ons op heldere wijze zien hoe Marsman in zijn gedichten worstelde met zijn levensvragen, met God, de dood en het leven. Hij typeert Marsman als „de vliegende Hollander”, die in opstand komt tegen God. Ook Marsman zelf typeert zich zo in zijn gedichten.

„In het christelijk geloof komt de mens tekort, daarom wordt dit geloof weggehakt in de lapidare anti-belijdenis: God is dood”, zo wordt Marsman gekarakteriseerd. Even zoekt hij zijn troost in de R.-Katholieke Kerk, maar in de bundel „Tempel en Kruis” kiest Marsman definitief voor de Griekse cultuur, voor „de eredienst van Dionysos, de god van

de wijnstok en de wijn, de overvloed en de extase” (p. 21, 22). „De vliegende Hollander is tot rust gekomen aan boord van het dionysisch schip” (p. 11).

Men kan twisten over de keuze van de gedichten, die de grondslag vormen van de schets, die Kamphuis geeft van Marsmans worsteling. Ik heb enig bezwaar tegen het citeren uit gedichten in plaats van het citeren van hele gedichten, juist bij Marsman, die zo de nadruk legt op de poëzie als creatie, op het gedicht als een wereld in woorden. Gedichten worden op die manier altijd enigzins verminkt. Vooral het laatste gedicht uit het Verzameld Werk: „Wie schrijft, schrijf’ in de geest van deze zee”, dat zo goed Marsmans nieuwe levensvisie karakteriseert, miste ik.

Zowel Rothuizen als Kamphuis wijzen erop, dat Van Duinkerken steeds Ter Braak en Marsman heeft begeleid, voortdurend een appél heeft gedaan op hen. Maar, aldus Kamphuis, van Gereformeerde zijde is dat nooit gebeurd. Marsmans vragen zijn voor iedere theoloog en iedere christen een uitdaging. Vandaar, dat het niet alleen terecht is, maar ook fijn, dat theologen zich met literatuur bezighouden. Bovendien kun je je beter bezighouden met gedichten dan met kerkelijke kwesties.

Amsterdam, 24-2-'71

Wij lazzen dezer dagen in de krant.....

de dominee en de politiek

Onder dit kopje schreef het Friesch Dagblad dit rake artikeltje:

Over een bepaalde dominee gaat het, en niet over de dominee in het algemeen. Deze bepaalde dominee sprak in vroeger jaren nog al eens voor een kiesvereniging, om de Christelijke politiek te verdedigen.

Hij wil nu niet meer.

Want, zo zegt hij, ik begrijp het niet meer. Ik zou willen pleiten voor véél ontwikkelingslanden, voor een machtige steun aan arme landen. En dan zou ik willen zeggen: mensen, we moeten allemaal langer werken, als het kan ook wat harder werken, allemaal, de werkgevers en de werknemers, met wat minder stijging van winsten en lonen tevreden zijn, desnoods ook wel eens een jaar zonder stijging willen aanvaarden, om die arme landen te helpen.

Dat zou ik moeten zeggen.

Maar als ik mee wil doen, ook met mijn eigen partij, dan moet ik zeggen: veel ontwikkelingshulp, veel meer dan nú, maar blijf gerust, we zullen ons daarvoor niet behoeven te bekrimpen, we kunnen de vakanties verlengen, elke dag korter gaan werken, méér verdienen, groter winsten maken, minder belasting betalen, en dan ook nog meer aan de ontwikkelingshulp doen.

Ik kan dat de mensen niet uitleggen, zei de dominee, want ik snap zelf niet, hoe het in elkaar zit. En binnenkort preek ik weer over zondag 42 van de Heidelberger Catechismus, waarin staat, dat ik 'trouwelijk moet arbeiden opdat ik den nooddrufte helpen moge'.

Dat begrijp ik wel en daarover preek ik dan ook, zonder bezwaar.

—o—

bij hen, zonder hen, over hen

Nadat het Centrale Comité van de Wereldraad van Kerken besloten had 200.000 dollar uit te keren aan de organisaties die zich tegen het „racisme” verzetten, betuigde het Moderamen van de synode der Herv. Kerk onmiddellijk zijn instemming met dit besluit.

Over deze decisie van dat moderamen schreef de redacteur van de „Waarheidsvriend”, het officiële orgaan van de Geref. Bond in de hervormde kerk, ir. J. v. d. Graaf, het volgende:

„Op de laatste gehouden hervormde synode, kwam iemand uit Genève onverwachts ter vergadering ten einde het besluit van de Wereldraad van Kerken, om 200.000 dollar te schenken aan organisaties, die de strijd tegen het racisme ten doel hebben, toe te lichten. De hervormde synode liet zich toen echter geen uitspraak afdwingen, hetgeen voor ds Landsman aanleiding was om van een beschamende zaak te spreken. Maar nu is het dan toch zo ver. Het hervormd moderamen heeft zich officieel achter het wereldraadbesluit geschaard en zich zo in feite politiek gebonden door concrete politieke organisaties te steunen. De positie-keuze van het moderamen in een omstrede zaak als deze — en dat waarlijk niet alleen in ons land — wordt nu aangemerkt als die van de hervormde kerk, dus ook van u en van mij.

Als de hervormde synode zich uitspreekt kan ik altijd nog zeggen, dat ik het met die minderheid eens ben, die tegen stemde. Maar als het moderamen zich uitspreekt lees ik nimmer in de pers of er in het moderamen zelf ook nog verzet was. Het wordt altijd gepresenteerd als een uitspraak van het moderamen. In dergelijke uitspraken wordt dan ook een groot deel van de kerk, dat een ander standpunt huldigt, altijd voor een voldongen feit gesteld. Als het moderamen spreekt, spreekt kennelijk de hervormde kerk, ook als het gaat om zaken waarbij de besteding van gelden in het geding is, die door het kerkvolk zijn bijeengebracht. Is het wonder dat we er steeds meer moeite mee hebben om onze financiële steentjes bij te dragen als het gaat om zaken waarbij de besteding van de gelden op z'n minst dubieus is?”

Als je zo iets leest denk je aan het woord van de oude prof. Rutgers: er schuilt een paus in ieders hart — en je voegt er dan aan toe: ook in dat van moderamenleden.

—o—

de droom van minister Roolvink

Bij de opening van het nieuwe gebouw van de Raad van Arbeid in Dordrecht zei minister Roolvink o.a. het volgende:

„Ik verklap vermoedelijk geen geheim wanneer ik zeg, dat ook een minister wel eens in zichzelf over deze uitermate belangrijke zaken (namelijk de steun aan ouden van dagen en andere maatschappelijk zwakken) zit te filosoferen.

Dan verzuicht ik wel eens stilletjes voor mij heen: Wanneer wij het er nu met z'n allen eens voor over hadden om voor één jaar af te zien van een reële inkomensverbetering, wat zou er dan niet allemaal kunnen gebeuren. Dan zouden de A.O.W.- en de

A.W.W.-pensioenen in één keer op het niveau van het minimumloon kunnen worden gebracht; dan zouden de oud-interimtrekkers in één keer een uitkering kunnen ontvangen, welke berekend zou zijn naar hun vroegere inkomen; dan zouden de zelfstandigen, die zich thans bij gebreke van enigerlei voorziening moeizaam voortstlepen in hun bedrijfje kunnen worden geholpen”.

Wat minister Roolvink in deze woorden zei was een droom.

Niet méér dan een droom.

Want de grote massa wil van wat hij zei niets weten.

Het Nederlandse volk als geheel roept wel om grote uitbreiding van de hulp aan de onderontwikkelde landen maar wil er geen enkel offer voor brengen!

Het wil vóór alles hoger loon en lagere prijzen, méér sociale zorg en minder belastingen. Het wil meer consumeren dan produceren.

Het heeft ook drie en een half miljard gulden per jaar nodig voor zijn borrel, zijn biertje, zijn cosmetica en daar kan geen cent af.

De roep om meer ontwikkelingshulp is in feite een loze, ja weezinwekkende kreet.

—o—

zo zijn hun manieren

In het Friesch Dagblad vonden we het volgende stukje:

Er was een conferentie van het Britse Gemenebest te Singapore. De man, die daar de scherpste toon aansloeg tegen Heath en diens gematigd beleid ten opzichte van Zuid-Afrika, was de president van Oeganda. Maar op zijn terugreis naar zijn land vernam hij, dat hij intussen was afgezet. Een generaal had de macht in handen genomen.

In een andere Afrikaanse staat zijn een aantal mensen ter dood veroordeeld door een politiek lichaam, 'het parlement'. Van een werkelijke rechtspraak was geen sprake. De mensen, die geen enkele kans kregen, zich te verdedigen, werden opgehangen. De paus protesteerde. Maar in de betrokken staat, Guinee, heerst een afgrijselijke dictatuur, die nu al haar wreedheid aan de dag treedt.

Maar straks in New York, als de Verenigde Naties bijeenkomen, dan voeren de afgevaardigden van zulke staten weer het hoogste woord. En trekken series van Afrikaanse en Aziatische staten met hen één lijn. En de Russen staan hun terzijde, met woord en daad.

Zo gaat dat in New York, in de grote komedie, die de Verenigde Naties wordt genoemd, en waarop elk jaar veel wordt getoast.

VERVOLG VAN PAG. 270

Over de eenheid der kerk

wordt daarmee bedoeld op de liefdemaaltijd met het daarmee verbonden Heilig Avondmaal. En hoogstwaarschijnlijk werd deze maaltijd in een samenkomst gehouden die na zonsdondergang plaats vond.¹²⁾

Zo „vierden” de eerste christenen de samenkomsten der gemeente. Ze deden dat in gehoorzaamheid aan de boodschap van Christus die hun door de apostelen was doorgegeven. Die samenkomsten waren de hoogtepunten van hun leven. Daarin hadden zij de Christus leren kennen en in Hem de vergeving der zonde, de ware vrijheid en het eeuwige leven ontvangen. Daarin oefenden zij week in week uit gemeenschap met hun opgestane Heer en met allen die een even dierbaar geloof hadden ontvangen. Om die samenkomsten te kunnen beleven gingen ze de katakomben in en trotseerden zij de dood.

☆☆☆

Door deze samenkomsten der gemeente met haar prediking, sacramentsbediening en lofzegging werd door alle eeuwen heen de kerk gebouwd en vermeerderd — en daardoor alleen.

En deze vergaderingen van de gemeente waren altijd samenkomsten van de **plaatselijk, particuliere kerk**.

Ze konden niet anders zijn dan dat.

En ze zijn ook nooit anders dan dat geweest.

1) 1 Kor. 11:7 v.

2) 1 Thess. 5:27; Kol. 4:16.

3) Kol. 3:16; Ef. 5:19.

4) 1 Thess. 4:11, 16; 6:3; 2 Tim. 2:14, 15; 2 Tim. 4:2; Tit. 3:1.

5) Hebr. 10:25.

6) 1 Kor. 14:26-40.

7) 1 Tim. 2:1.

8) 1 Kor. 14:23 v.

9) 1 Kor. 11:18, vgl. 14:4 v., 19, 28, 35; in het meervoud 1 Kor. 14:34; 3 Joh.:6.

10) De vertaling van dit brieffragment is ontleend aan: Dr A. Sizoo, *De antieke wereld en het Nieuwe Testament*¹, p. 186 v.

11) Het latijn heeft carmenque Christo quasi deo dicere secum invicem. Het kan hierbij ook gaan om belijdenissen.

12) Zie voor deze brief van Plinius, waarover zeer veel literatuur bestaat o.a.: Rietschel-Graff, *Lehrbuch der Liturgik* I², 208 v.

KERKNIEUWS

BEROEPEN: te Den Helder-B: ds J. C. Post te Pietersburen; te Lincoln (Can.): drs D. Deddens te Leeuwarden; te Smilde-B en Oosterwolde-B: ds D. Berghuis te Almkerk-Breda; te Velp-B: ds P. Deddens te Rozenburg.

AANGENOMEN: naar Gorinchem-Giessendam: ds G. van Atten te Zwijndrecht-Grote Lindt.

BEDANKT: voor Delfzijl-B: ds J. Bomhof te Berghem.

KAMPEN — Ds G. Visee deelde zondag jl. in de morgendienst van de Geref. Kerk aldaar mee dat hij om gezondheidsredenen emeritaat had aangevraagd en van de kerkeraad verkregen ingaande D.V. september a.s. Ds Visee liet blijken dat hij voornemens is na zijn emeritering in een kleinere gemeente hulpdiensten te gaan verrichten.

Ds Visee werd geboren op 29 april 1908 en was achtereenvolgens predikant bij de gemeenten Nes en Wierum (vanaf 1933), Emlicheim (vanaf 1936), Leerdam (vanaf 1942) en Kampen vanaf 26 juni 1946.

DR ARNTZEN — Zoals reeds uit dag- en weekbladen bekend is geworden heeft Dr Arntzen, die on-

langs zijn ambt als predikant bij de (synodaal) Geref. Kerken heeft neergelegd, geprekeerd in de buiten het „Hoogeveense” kerkverband geraakte Geref. Kerken. Hij deed dat in de Geref. Kerk van Zwijndrecht-Grote Lindt en van Hengelo. A.s. zondag zal hij voorgaan in die van Groningen. Dr Arntzen heeft contact gezocht met de kerkeraad van de Geref. Kerk van Barendrecht en zal binnenkort een gesprek hebben met de vergadering van kerken in Zuid-Holland.

ADRESSEN

Ds D. J. A. Brink, Obrechtlaan 68, tel. 05920-13053, Assen.

RIJSBERGEN

Er zijn er die bij al hun belangstelling voor de broederschap waar ook ter wereld heel speciaal denken aan Rijsbergen, de christelijke gemeente met een bijzondere Evangelische opdracht voor een wijde omgeving. Laat dit werk ook uw werk zijn! Een bezoek aan Rijsbergen heeft reeds velen rijker gemaakt. De enige protestantse gemeenschap in dat Brabantse dorp, gelegen ten zuiden van Breda aan de weg naar Antwerpen, heeft u veel te zeggen. Vooroordelen worden doorbroken. U begint het te zien wat allemaal mogelijk is als... ja, als...

Voor al haar activiteiten heeft die gemeentehulp van buitenaf nodig. Wilt u meehelpen? Hartelijk dank.

Zij die regelmatig geven doen dat veelal door overschrijving op de rekening ten name van het Comité „Vrienden van Rijsbergen” bij de Algemene Bank Nederland n.v. te Maastricht (postgirorekening bank: 10.333.60).

Geeft u voor het eerst of bij vernieuwing dan heeft het de voorkeur gebruik te maken van postgirorekening 108 40 47 van de gemeente te Rijsbergen (N.Br.).

Het loont de moeite uw dobber ver uit te gooien.

Contact-adres:

P. AALBERSBERG - ENCKLAAN 17 - BILTHOVEN

UNIEKE VAKANTIE

Te huur op de Veluwe

geheel vrijstaand vakantieverblijf

Ligging: 100 meter van uitgestrekte bossen, 3 minuten van zwembad en 10 minuten van IJsselmeer.

Geschikt voor 6 personen.

Gehele seizoen vrij.

Bel 0 5250 - 1185, b.g.g. 1751

Kampen 0 5202 - 3533.

BESPREEK VROEGTIJDIG
UW VAKANTIE
bij

DE VELUWERAND-ELBURG

Uitgebreide reisgidsen liggen klaar.

Bel vandaag nog:

Elburg — 05250 - 1751 - 1185

Kampen — 05202 - 3533

Apeldoorn — 05760 - 17265

IJsselmuiden — 05202 - 5090

MIDDENMEER (Wieringermeer)

Het Bestuur van de Chr. Nat. School
vraagt per 1 augustus

EEN ONDERWIJZERES

Nieuwe leermiddelen.

Mooie 6-mansschool.

Examencandidaten kunnen mee solliciteren.

Middenmeer is een mooi polderdorp met uitstekende verbindingen met Alkmaar, Amsterdam en Leeuwarden.

Brieven graag aan F. C. Hoogteijling, H.d.S.,
Schoolpad 1, Middenmeer, tel. 0 2270 - 428.

CAMPING

Kennedy Park

HELLEDOORN

Huur een caravan met de Paas- of Pinkstervakantie v.a. f 75,- p. w., alles inbegrepen.

Mocht U met eigen tent of caravan willen komen dan raden wij U aan, **NU** reeds een plaats te reserveren.

Eigen zwembaden kleuterbad, speeltuin, speelveld, winkel, wasserette, verwarmde cantine.

TELEFOON 0 5488 - 223.

HUISWERK

Adressen schrijven en circulaire versturen.

Regelrecht werk. Geen tussenpersonen.

f 50,- tot f 100,- per week mogelijk.

Inlichtingen tegen antwoordpostzegel.

LUCKY, Gelderlandstraat 167, Enschede.

DE Geref. KORR. KLUB, Postbus 58, Den Helder;
zoekt dames- en heren-leden in alle leeftijden.

Ons vakantie reisplan 1971

OOSTENRIJK

Een **unieke jongerenreis** naar het Bregenzerwald van 12-21 juli. De boerderij van de fam. Flatz in het bergdorp Schwarzenberg geeft ons volop gelegenheid van deze kampeerreis te genieten.

Omdat de aanvraag overweldigend is, werd een mogelijkheid gecreëerd voor de tweede bus.

De prijs bedraagt 275 gld (all in).

Aanmelden bij de reis/kampeerder J. Wijnsma,
Langrousterwei 296 A, Ooster Nijkerk, tel. 05192 - 293.

ITALIE

Een **gezellige vakantiereis** naar Limone met vele mogelijkheden tot excursies o.a. Venetië en Verona.

Deze volledig verzorgde hotelreis naar het Gardameer, staat open voor **jongeren, alleenstaanden en echtparen**.

Duur van de reis 13 dagen. Vertrek 12 juli, thuiskomst 24 juli.

Prijs 450 gld (all in).

Folders op aanvraag.

Inlichtingen Ds S. Wijnsma, Zaan 21, Zwolle, tel. 05200 - 32064.